

EGY HELY, KÉT KÜLÖNÁLLÓ TÖRTÉNELEM

Elek története az őskortól a németek betelepítéséig

NAGY ANGELIKA

ABSTRACT

This study is the first one of a greater work giving an introduction on the history of Elek. The settlement lying at the south-eastern border of Hungary was an inhabited area already in prehistoric and ancient times, owing to its natural assets such as rivers and arable croplands. The first written mention dates back to 1232, however, the settlement's history in the 13–14th century has been unknown so far. Though from 1404 data can be found in relation to Elek in twenty-seven charters, these are not sufficient enough to draw up a comprehensive history of the settlement. In the Middle Ages, Elek was a villeinage owned by squires but it did not become a manorial centre, and until 1560, it did not either become part of a manorial estate. The population almost exclusively consisted of Hungarians. The continuity of the medieval society was interrupted in the sixteenth century: indigenous inhabitants either fled away or perished under the Turkish occupation. In 1724, landowner baron János György Harruckern invited German settlers from Franconia to the depopulated lands. In 1854 it was mentioned as a market-town, and as long as to the First World War the settlement had gone through an ongoing development.

The medieval and modern history of the settlement can only be linked by the topographical identity and the name, since from ethnical point of view, the medieval Elek is incomparable to the 'new', today's town, which was established after the resettlement. The county's largest German ethnic community had lived here until the Second World War.

The study gives an overview on the history of the settlement dating from the beginnings to 1800. In its historic introduction, on the one hand, it relies on the available archaeological data from the prehistoric era to the end of the late Middle Ages, on the other hand, it uses facts acquired from written sources and looks at their relationship from the thirteenth century on. Nevertheless, it does not embrace demographic, societal, religious facts and events.

BEVEZETÉS

Elek település Magyarország délkeleti határa mentén, a dél-alföldi régióban, Békés megyében, a Gyulai járásban található, a Körös–Maros közének középtáján. Szomszédos települései: északon Gyula (12 km), nyugaton Kétegyháza (6 km), délen Lőkösháza (12 km), délnyugaton Nagykamarás (14 km). Az őskorban és az ókorban már lakott terület volt, ami természeti adottságainak (folyóvizek, jó termőföld) köszönhető. Írásos emlékek 1232-ben említik először, de XIII–XIV. századi története ismeretlen. 1404-től több királyi oklevélben (jelenleg 27 oklevél-szöveg ismert) találhatunk adatokat Elekkel kapcsolatban, de ezek összefüggő településtörténet megalkotására nem alkalmasak. A középkorban nemesek által birtokolt jobbágyfalu volt, nem vált uradalmi központtá, és 1560-ig uradalmi birodalom része sem lett. Lakossága szinte egészében magyarokból állt. A középkori társadalom folytonossága a XVI. században megszakadt: az őslakosság a török hódoltság alatt elmenekült vagy elpusztult. 1724-ben az elnéptelenedett területre Frankofóniából német telepesek érkeztek. Az első világháborúig a település újra fejlődésnek indult, 1854-ben mezővárosként említik. Fejlődésében az első töréspontot a trianoni szerződés értelmében elvesztett területek, ezzel párhuzamosan a jelentős mértékű piacvesztés jelentette. A második töréspont az 1946-ban lezajlott magyarországi németek kitelepítése volt: ekkor Elek településről mintegy 5000 főt vittek kényszermunkára a Szovjetunióba vagy üztek Németországba. A kiűzetés után a lakosság számának csökkenése és összetételének átrendeződése, valamint a társadalmi és gazdasági folyamatok átalakulása miatt a térségben korábban meghatározó szerepét nem tudta visszanyerni. 1970-ben nagyközséggé nyilvánították, városi rangot 1996-ban kapott.

A település középkori és újkori történetét csak a topográfiai azonosság és a település neve kapcsolja össze, etnikai szempontból a középkori és az újratelepítés után létrejött „új” (mai) Elek nem kapcsolható össze. A második világháborúig a megye legnagyobb lélekszámú német nemzetiségű közössége élt itt.

Jelen tanulmány egy Elek történetét bemutató többrészes munka első része, amelyben a kezdetektől az 1700-as évek végéig vázoljuk fel a település történetét. Az őskortól a késő középkori időszak történeti bemutatásánál a rendelkezésre álló

régészeti adatok, a XIII. századtól pedig az írásbeli forrásokból nyert adatok tényeit, összefüggéseit használjuk. Nem térek ki a demográfiai, a társadalmi és a vallási tényezők, események bemutatására.

RÉGÉSZETI EMLÉKEK ELEK HATÁRÁBAN (ŐSKOR – KÉSŐ KÖZÉPKOR)

Régészeti feltárások bizonyítják, hogy a Körösök völgye már az őskorban sűrűn lakott terület volt. Ezzel szemben a völgytől délre fekvő területek természetes vizekben (folyókban, vízfolyásokban) szegényebbek voltak, ezért kevésbé voltak alkalmasak arra, hogy a különböző népcsoportok jelentős számban megtelepedjenek. Ez természetesen nem zárja ki azt, hogy szórványosan ne jelentek volna meg különböző népcsoportok. A térségben – Elek területét is beleértve – a neolitikumból ez idáig még nem ismerünk leleteket.

Az i. e. V. évezred közepétől az eddigi kutatások szerint az Alföld területén – feltehetően a klimatikus változások miatt – a késő neolitikus telepeket elhagyják lakóik. Ezzel párhuzamosan a gazdálkodásban is változás figyelhető meg: a földművelés helyett az állattartásra, azon belül is a marhatenyésztésre kerül a fő hangsúly. *„A pásztorkodásra áttérő közösségek – életmódjukból fakadóan – jobbra kisebb, egyrétegű településeket hoznak létre. Mindezen folyamatokat a régészeti kutatás klimatikus okokra, az éghajlat fokozatos felmelegedésére vezeti vissza, de minden bizonnyal egyéb tényezők, így a társadalmi szerkezetben történt változások is fontos szerepet játszhattak. A klasszikus régészeti felosztásban innen számítjuk a fémkorszakokat, első nagy fázisaként a rézkor kezdetét.”*¹

Elek legkorábbi régészeti adatai a késői rézorból származnak. Elek Terézváros részén egy magas nyakú tejesköcsög formájú edény került elő, ami az ún. bodrogkeresztúri kultúra leletei közé sorolható. A Tiszántúlon nagy számban található ún. kurgánokat vagy kunhalmokat, amelyek a keleti sztyeppékről származó csoportokhoz köthetőek, akik a középső rézkor végétől a kora bronzkor kezdetéig áramoltak az alföldi területre. A mesterséges földhalmok temetkezéseket rejtenek, amit a magyarországi kutatás gödörsíros kultúráként említ. Eleken kunhalmok feltárására (ásatásra) nem került sor, de legalább hét, valószínűleg rézkori halmot jegyez a szakirodalom. Elek legmagasabb kunhalma az ún. Papi-domb, amely a település Kétegyháza felőli részén található. A bronzkor kezdetén (i.e. 2700–2500) keleti és déli irányból meginduló vándorlások következtében a Kárpát-medencébe új, más gazdasági és kulturális jellegzetességekkel bíró népek települtek. (A kora bronzkori időszakokról Békés megye területén kevés adatot találtak.) Elek határából a legkorábbi adat (feltehetően) a kora bronzkorból a Kispéli határrészből származik, ahol egy bronzkori temetőt azonosítottak. A település középső bronzkori és a bronzkor végi történetére utaló adatokkal nem találkozhatunk a szakirodalomban.²

Az i. e. IX. század végén új, már vastárgyakat használó keleti nép jelenik meg az Alföldön. Az i. e. VII–VI. század fordulóján (a vaskor első szakaszának végén)

a szkíták kiterjesztik befolyási övezetüket a Kárpát-medence keleti felére, majd az i. e. VI. század közepétől elindul nagyobb arányú betelepülésük az orosz-ukrán sztyeppékről. A mai Elektől délnyugatra egy fejjel délnek fekvő csontvázat, a kéz mellett kardot, a lábak között tört, a fej mellett három darab háromágú nyílcsúcsot találtak. A leletet az 1900-as évek elején Kovács Sebestyén Miklós földterületén tárták fel, és az akkori főesperes, országgyűlési képviselő, dr. Reibel Mihály tulajdonában volt. Az i. e. IV. század második felében a nyugat felől érkező kelták meghódítják az Alföld területét, major jellegű telepeket létesítve a régió déli részén. Bizonytalan keltezésű, de a kelta időszakhoz köthető leletek alapján valószínűsíthető, hogy Eleken kisebb, szegényes településnyomok feltárására sor kerülhet. 1998-ban és 2000-ben a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeum munkatársai őskori szállások nyomait találták Elek Gyula felőli határában.³

Az i. sz. II. század elején az Alföld északi részén és részben a Duna–Tisza közén élő, dél-oroszországi, sztyepei eredetű szarmata nép jazig törzse elfoglalja a Tiszántúlt. Az elkövetkező évszázadokban a források hol a Római Birodalommal kereskedő, szövetségi viszonyban álló, hol a birodalommal hadban álló népként említik. A régészeti leletek is igazolják a jelentős szarmata jelenlétet a térségben, egész Békés megye területén nagymértékben megnő a lelőhelyek száma, amelynek megfelelően Elek határában is több a szarmata korra vonatkozó adat, lelet került elő. *„A II. század utolsó negyedében megélnékülő szarmata-római kereskedelmi forgalom emléke lehet az a 47 darabból álló éremlelet, amelyet 1940 körül találtak Elek, ma már pontosabban meg nem határozható részén. A lelet legkorábbi darabját Vespasianus császár (69-79) idején, a legkésőbbit Julianus uralkodása alatt verték (193).”*⁴ A 47 daraból kilenc ezüstdénárt őriz a Magyar Nemzeti Múzeum, a többi érem sorsáról nem rendelkezünk információval. Kovács Sebestyén Miklós földterületén egy szarmata sírt is feltártak, amelyből bronzfibula és krétagyöngyök is előkerültek. A leletek dr. Reibel Mihály tulajdonában voltak. 1971-ben Elek belterületén vízvezetékásás közben szarmata kori sírt találtak, 1975-ben a település nyugati külterületén, Erdősi János tanyája közelében településre utaló edénytöredékeket, valamint az 1998-as, 2000-es terepbejáráskor a Munkácsy Mihály Múzeum munkatársai szarmata kori településnyomokat rögzítettek.⁵

A IV. század végén, illetve a V. század elején a kelet felől érkező hunok leigázták a térségben élő szarmatákat, de jelenlétük alávetett népként igazolható: *„... az eleki sporttelep és a román határ között húzódó magasabb és a község felőli párhuzamos alacsonyabb földhátan, homoktermelés alkalmával már számos sírt találtak, főként Niedermayer földjén. Az innen kikerült sírleletek közt képviselve van: a hun, gepida, kora-avar, griffes-indás avar, honfoglalás vagy Árpád-kor.”*⁶ A hun korszakban jelentős mértékű germán betelepülés nem igazolható a Maros–Körös-köz területén. Attila halála után, a hunok fennhatóságának megszűnésével a Tiszántúl déli része

a gepidák uralma alá kerül. Feltehetően ehhez az időszakhoz köthető a sporttelep és az országhatár közötti területen homokkitermelés közben talált sírok egy része.⁷

Az 1900-as évek elején feltárt és dr. Reibel Mihály tulajdonában jegyzett szkíta, szarmata és gepida leletekről jelen tanulmány írásakor nem rendelkezünk adatokkal. A kutatás további tárgyát képezi az eleki Sarlós Boldogasszony Plébánia irattárában és a *Historia Domusban* az ásátásokra és leletekre vonatkozó adatok feltárása. A gepida uralomnak 567-ben a kelet felől betörő avarok vetnek véget, akik az egész Kárpát-medencét elfoglalták. Az avar korszakból Elek vonatkozásában néhány bizonytalan adat ismert: az Ottlakai szőlők dűlőben kora és késő avar kori sírokat találtak. Az avar fejedelemség végső összeomlása a IX. század elejére datálható. A régészeti kutatások arra engednek következtetni, hogy az avar–frank–bolgár háborúskodások és az avar birodalom összeomlása után megmaradt avar csoportok a térségben tovább éltek, de komolyabb betelepülés a magyarok megjelenéséig nem történt az Alföldre. A honfoglalást követően a X. századtól a mai Elek határa lakott volt. Ezt bizonyítja, hogy a téglagyár területén részben feltárt temetőbe a XI. században is temettek. A téglagyár területén 1951-ben embercsontokra bukkantak a munkások. A temető feltárt része észak–déli irányú és mintegy 1,5 méter magas kiemelkedésen feküdt. A feltárt sírok és leletek alapján megállapítható, hogy a feltárt temető egy magyar köznépi temető része volt, ahova a kora Árpád-korban egy közeli település lakói temetkeztek.⁸

Bár kevés régészeti adat van Elek további Árpád-kori történetére, egy fontos leletet érdemes megemlíteni: Elektől Gyula irányában a Szent Benedek-dűlőben vélhetően Árpád-kori templomot és temetőt sikerült azonosítani. Elek Lökösháza felőli határában hajkarikákat, III. Béla-féle pénzt, csont övdíszot találtak. A terepbejárás során a lelőhelyek regisztrálásakor a Munkácsy Mihály Múzeum munkatársai kis, tanya jellegű településnyomokat is találtak, ami arra enged következtetni, hogy nagyobb, szórt szerkezetű Árpád-kori település lehetett a mai Elek területén. Az írásos emlékek szerint az Árpád-korban és a késő középkorban a mai eleki határban három falu is létezhetett, de ezt régészeti feltárások nem támasztják alá.⁹

ELEK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE AZ ÍRÁSOS EMLÉKEK ALAPJÁN (1225–1579)

Elek település nevére vonatkozóan több feltevést is olvashatunk a forrásokban. Az egyik szerint a magyar névadási szokás révén az Elek személynévből származik. Ezt a feltevést erősíti meg Márki Sándor Arad vármegye történetét bemutató monográfiájában: „*Bíborban született Konstantin szerint is a IX. század végén a magyarok megszállták a Tisza, Körös, Maros, Temes vidékét, s a Körös, Maros vidékén Elek, Jenő (Kis és Boros) stb. igen régi helységek, melyek mint nemzetség- és személynevek is szerepelnek krónikákban és oklevelekben.*”¹⁰ (Márki 1892:52.)

Másik feltevés szerint a település neve a Velek személynévből eredeztethető, amely név Anonymus *Gesta Hungarorum* című művében is szerepel, mely szerint Velek vezér fontos szerepet játszott Mén-Marót legyőzésében, ezért érdemei elismeréseként Árpádtól megkapta a zarándi ispánságot. Források alapján a XI. század elején a mai Békés megye északi részét Vata, míg déli részét Ajtony törzsfő nemzetsége birtokolta. A terület Ajtony leverése után Csanád nevét viselte. Miután az északi részek is behódoltak és Vata áttért a keresztény hitre, terjedni kezdett a latin rítusú kereszténység a vidéken. Szent István király uralkodása idején kialakul Csanád megye, melynek részét képezhette a későbbi Békés megye déli területe is. A XI–XII. században Csanád megyéből kiszakadt Arad megye. Zaránd megye kiszakadására a XIII. század első negyede előtt nincs adat. Békés megye másik része a XI. századtól létező Bihar megyéből vált ki a XIII. században. *„Zaránd megye területe I. István király idejében még túlnyomórészt a királyi birtokhoz tartozhatott, a megye nyugati végében, a mai Gyula és Kunágota környéke zarándi várbirtok lehetett. A kora Árpád-kori Magyarország minden vármegyéjében elkülönült az udvari birtok a várbirtoktól, s a várszervezet sehol sem ölelte fel a királyi, királynői és hercegi udvari birtokokat. Ezek a legyőzött nemzetségek kisajátított birtoktestei lehettek.”* Az írásos források szerint bizonyos, hogy Elek területe az Árpád-korban Zaránd megyéhez tartozott, Zaránd megye pedig a bihari dukátus része volt.¹¹

Királyi oklevélben 1225-ben bukkan fel először Velek neve: Bors ispán (II. András rokona) kérte, hogy javaiban erősítse meg az atyja, Domonkos bán által alapított Szűz Mária-hegyi ciszterci apátságot. A monostort Bors comes felesége is támogatta, aki Velek herceg lánya volt. Elek falut először 1232-ben egy királyi oklevélben említik. Az oklevél II. András és fia, IV. Béla királyfi között kialakult adománypolitikai feszültség okán készült: a királyfi 1228 és 1231 között több korábbi adományt feleslegesnek nyilvánított és a királyi hatalom számára visszavett. 1232-ben II. András megsemmisítette fia ítéleteit, és visszaadta azokat a földeket, amelyeket Béla elvett. Köztük volt több Zaránd megyei birtok, többek közt Krakó zarándi várföld is, amely határos volt Elekkel. A település XIII–XIV. századi története ismeretlen, írásos forrásokban nem találunk adatot. Elek középkorára vonatkozó 27 oklevél-szöveg alapján összefüggő falutörténetet nem lehet feltárni. Az írott források alapján megállapítható, hogy egyszerű nemesek által birtokolt jobbágyfalu volt, amelynek lakossága szinte teljes egészében magyar. Az 1472-ből és 1495-ből fennmaradt forrásokban, amelyek az eleki jobbágyok által vagy ellenkezőleg, az elekiek sérelmére elkövetett hatalmaskodásokról szólnak, olvashatóak eleki jobbágyok nevei: a 22, valamint 11 jobbágy nevéből következtethetünk a lakosok etnikai hovatartozására. A forrásokban olvasható nevek: Lowaz Balázs, Balog János, Ekés Tamás, Bothos Péter, Balkan Mihály, Thempes Miklós, Anthalfy László, Warga Gál, Bothos Tamás, Santha István, Wola Pál, Kewmiwes Ambrus, Babos Ferenc, Zaz Bertalan, Was Bálint, Thewrek Elek, Nagh Demeter, Racz János, Arda Mihály, Sypos Kelemen,

Wayda Ágoston, Zabo Tamás (1472); Seres Benedek, Zy Mihály, Balogh László és Kelemen, Ihaz Gergely, Thady Bertalan, Vajda Kelemen, Miskey Mihály, Zambo Bernát, Zewke Sebestyén, Fekete Barnabás (1495).¹²

Az 1526. évi mohácsi csata és azt követő török hódítás Elek történetében az 1600-as évek elejére történelmi fordulóponthoz vezetett. Kelet-Magyarországon az 1552. évi hadjárat döntő változásokat hozott: a Gyulától délre eső területek oszmán ellenőrzés alá kerültek. Létrehoztak egy új szandzsákot, melynek központja Arad lett. A hódítóktól való függőség 1566-ig, a gyulai végvár elestéig laza volt, az intézményrendszer nem tudott teljesen kiépülni, és az adóztatást sem tudták maradéktalanul megoldani. 1557-ben a törökök megszervezték közigazgatási rendszerüket a térségben. Eleket a temesvári vilajetbe, azon belül az aradi szandzsákba, azon belül pedig a zarándi nahijébe sorolták. A török közigazgatási rendszer felállítása után még néhány évig a vidék falvai, köztük Elek is, földesuraik birtokában maradtak. A hódoltság falvak jellegzetes sorsa volt a kettős adózás: az adókat egyrészt a magyar földesúrnak, másrészt a töröknek fizették. 1557-ben az aradi szandzsák adókimutatása alapján Eleken 22 házat (adófizetésre kötelezett családot) tartottak nyilván. A török veszély erősödésével a királynak határozott célja volt Gyula várának megerősítése, több fegyverrel való ellátása. Ehhez pénzügyi forrásokra volt szükség, így egyre több falunak, amely korábban nem tartozott a gyulai váruradalomhoz, elrendelték a várnak történő adófizetést. 1561-től Elek is a gyulai várkapitánynak fizetett adót. A gyulai várnak adózó falvakat tartalmazó összeírás szerint Eleken 25 jobbágytelket tartottak nyilván. Elek az 1560-as és 1570-es években – az adófizetői összeírások adatai alapján – az átlag feletti lakosságsszámmal rendelkezett: 1563-ban 400-450, 1567-ben 300-350, 1579-ben 350-400 lakosa lehetett. A török adóösszeírás szerint 1567-ben 45, 1579-ben 55 házat tartottak nyilván. Annak ellenére, hogy a falu török közigazgatási és katonai központ közelében helyezkedett el, az 1566-os veszteséget kiheverve, 1579-ig nem indult hanyatlásnak. A folyamat azért is figyelemre méltó, mert a források azt igazolják, hogy a magyar lakosság legnagyobb mértékű csökkenése a szandzsák székhelyeken mutatható ki. 1566-ban, Gyula várának elestekor Zaránd vármegyében a népes jobbágytelkek száma 1734 volt, 1696-ban a török uralom alóli felszabadulás után összesen 50 népes jobbágytelket tartottak nyilván. Az elfoglalt területek legértékesebb részei a szultán saját birtokába kerültek, a többi a szpáhikhoz került néhány éves használatra. A szpáhik igyekeztek minél nagyobb jövedelemhez jutni, nem törődve a föld termőerejének pótlásával, trágyázással, embertelen nehéz munkára kényszerítve a jobbágyokat. Az 1579 és 1695 közötti időszakra vonatkozóan Elekkel kapcsolatos feljegyzés, adat nem került elő, így azt igazolni, hogy Elek fejlődése meddig tartott, a hanyatlás mikor indult el és hogyan néptelenedett el a falu, nem lehet. Több, a térséggel foglalkozó munka a 15 éves háborúhoz köti a térség településeinek pusztulását, elnéptelenedését.¹³

ELEK BETELEPÍTÉSE (1724–1800)

A 130 éves török jelenlét következménye a térségben a nagyarányú pusztulás és elnéptelenedés lett. „A török kiűzése után egy ideig katonai előljáróinak engedelmeskedett ez a tartomány, minthogy nem voltak, akik panaszkodjanak, sem akik engedelmeskedjenek. Hiszen az egész vidék lakatlan pusztasággá vált.”¹⁴ Elek elnéptelenedését nemcsak az 1715. évi összeírás igazolja, amely Elek környékéről három települést (Pél, Sikló és Gyulavarsánd) említ, hanem az 1722. évi kamarai összeírás is, amely szerint Eleken és környékén 49 elhagyott telket írtak össze, és csak Eperjesen regisztráltak két egész jobbágytelket. A helyzet egész Békés megyében hasonló képet mutatott: a megyében 1717-ben 11 helységben 517 házat, 1723-ban 9 helységben 632 házat írtak össze.¹⁵

A feltehetően a 15 éves háború idején teljesen elnéptelenedett területet 1720-ban báró Harruckern János György kapta meg. Johann Georg Harruckern Ausztriában a Linz közeli Schenkenfeldenben született egy takácsmester hatodik gyermekeként. 1689-ben az udvari kamara alsó-ausztriai számvevőszékénél könyvelői állást kapott, majd három évvel később az osztrák sereg ellátási vezetője lett. 1697 és 1701 között az udvari kamara megbízottjaként Aradra érkezett, ahol a várépítést irányította és a pénzügyeket felügyelte. Ebben az időben bejárta és megismerte Csongrád, Békés és Arad megyék nagy kiterjedésű kincstári birtokait, amelyek legnagyobb része parlagon és kihasználatlanul hevert. 1701-től Itáliában, 1708-tól Hollandiában irányította a sereg ellátását. 1710-ben udvari kamarai tanácsosi kinevezést kapott. 1716-ban újjászervezte az osztrák sereg ellátási rendszerét, és 1719-ig személyesen vezette. 1719-ben az udvari kancellári hivatal 24 000 forintban határozta meg az odaadó szolgálataiért járó jutalmazást. Harruckern jutalomként vagy a buda-felhévízi malmot és a mellette fekvő szőlőkertet vagy birtokokat Gyula, Békéscsaba, Doboz, Gerla, Békés, Ladány, Gyarmat, Vésztó és Öcsöd településekkel együtt kérte. A magyar kincstár a malmot a szőlőkerttel nem javasolta, ellenben a Békés megyében említett birtokok ellen nem volt kifogása, Harruckern rendelkezésére bocsáthatónak tartotta, megjegyezve, hogy a birtokok értéke magasabb, mint a megállapított 24 000 forint jutalmazás, ezért a felmérést követően az értékkülönbötet a kincstárnak készpénzben meg kell fizetni. Az aradi udvari főbíró a birtokokat 11 településsel együtt (az eredeti kérdésben megnevezett 9 településen kívül az elkészült jelentésben Szeghalom és Gyoma is szerepelt) 33 196 forintra értékelte, amely összegből levonásra került a kincstár intézőjének bére (6600 forint), így a végösszeg 26 530 forintot tett ki. A magyar udvari kamara a jelentésben szereplő összeget alacsonynak tartotta, ezért új értékelést végeztetett Thán Ádám Jánossal, a kincstár szegedi birtokainak pénztárnokával. Thán megerősítette az első becslések jogosságát, mivel az érintett települések lakói rendkívül szegények, valamint jelentésében utalt rá, hogy Békés megyében kereskedelem és kézművesség nem létezik, és Gyula kivételével nincsenek szőlőskertek. Az udvari kamara elfogadta a második jelentést,

így 1720. október 25-én Harruckern János György átvette a gyulai uradalmat Gyula és Szentes városa nélkül. A két városra újraértékelés készült (ezt is Thán Ádám János végezte), amely szerint a városok értéke 7948 forinttal magasabb, ugyanakkor jelentette, hogy a megyében új falu jött létre: Köröstarcsa. 1721-ben újabb területet értékelt fel Thán, a szénási, királysági és kondorosi puszták értékét 1230 forintban, a halásztelki, muronyi, orosházi, simai, simaszigeti, soproni és szarvasi puszták együttes értékét 300 forintban állapította meg. Az utóbbiak önmagukban értéktelenek voltak (a pusztákon nem voltak fák és hiányzott a víz), de mivel határosak voltak Harruckern birtokaival, felajánlották neki. Harruckern a Békés megyéhez tartozó gyulai uradalmát kiegészítette a Zaránd és Arad megyékben található Székudvarral, Pecsér, Gyéres, Szentkirály uradalmakkal, valamint az akkor romokban heverő Szentmárton, Tamás, Elek és Pél pusztákkal. Az egész uradalom összértéke 37 000 forintra emelkedett. Az értékkülönbötet 1722-ben a kincstárnak megfizette. 1723-ban a CXXXIX. törvény-cikk értelmében honosítást nyert. Miután 1722. március 28-án Harruckern megkapta a magyar állampolgárságot, a magyar nemesi jogok értelmében III. Károly neki adományozta a gyulai uradalmat. Harruckern 1729-ben bárói rangot kapott. 1732-től 1742-ben bekövetkezett haláláig Békés megye főispánja volt. 1732-ben a báró további területeket kért a királytól. 1736-ban Békés, Csongrád, Arad és Zaránd megyékben összesen 95 település felett rendelkezett Harruckern János György. Halála után birtokait és hivatalát fia, Harruckern Ferenc örökölte. A báró Bécsben lakott, de a nyarakat családjával Gyulán töltötte. Kétszer házasodott, de fiúutódot nem hagyott maga után, ezért hatalmas vagyonát nőnemű leszármazottai között öt részre osztották. A felosztásra 1798-ban került sor. A gyulai ingatlanok Magyar- és Németvárossal, valamint Székudvarral, Elekkel, Araddal, Szentmártonnal és a kígyósi pusztával (amely önmagában majd 14 000 holdat tett ki) Johanna Harruckern unokájának, Josef Wenckheim gróf feleségének, Theresia Grubernek tulajdonába került. Theresia Gruber halála (1801) után gyerekei, a Wenckheim grófok kapták meg a javakat. A birtokok a II. világháborúig a Wenckheim család tulajdonában voltak.¹⁶

A magyar–német kapcsolatok egészen Géza fejedelem uralkodásáig vezethetők vissza, mégis a mai hazai németységnek csak kis hányada honosodott meg az Árpád-kori telepítések során. Túlnyomó többségük a török hatalom letörését követő telepítések idején került Magyarországra. A török hódoltság idején elnéptelenedett területek gazdag termőföldjei váltak mocsaras, elvadult területté. Az ország újjáépítésének első lépcsője a termőföldek „visszahódítása” volt a természettől. A királyi Magyarország északi részéről sok magyar települt ismét délre, de a megfogyatkozott magyarság nem volt elégséges a feladat gyors megoldására. A földbirtokosok mindent megtettek annak érdekében, hogy minél több munkaerőt hozzanak birtokaik művelésére. Ehhez kedvező lehetőség kínálkozott a Német-Római Birodalomban, ahol a harmincéves háború óta megemelkedett a kivándorlási hajlandóság. Így az egész birodalomban, de különösen a dél- és közép-német

területeken eredményre vezetőek voltak a magyar nagybirtokosok toborzó ügynökei által folytatott telepestoborzások. Toborzásokat nemcsak a magányosok folytattak, hanem a katolikus egyház és a királyi kamara is szervezett. „*Nem kis szerepet játszott az is, hogy a lutheránus és kálvinista német parasztlakosok biztosabb menedékre számíthattak a protestáns magyar urak földjén, mint az ellenreformációtól akkor már erősebben gyötört német vagy osztrák tartományokban.*”¹⁷

Az 1689-ben megjelent királyi telepítési rendelet szabályozta a telepítés feltételeit és módozatait. A telepítés irányítására létrehozott királyi Újszerzeményi Bizottság (Neoacquistica Commissio) a gazdasági szükségből politikai tőkét is szeretett volna kovácsolni, azt remélve, hogy a katolikus német telepesek a Habsburg-ellenes magyar nemességgel szemben a királyi dinasztia támaszai lesznek. A német telepesek mellett szólt továbbá az az érv is, hogy a magyar lakosságnál fejlettebb mezőgazdasági módszerek birtokában voltak. A telepítés három szakaszban valósult meg, felölelve az egész XVIII. századot. Az első, III. Károlyhoz köthető, 1689 és 1740 közötti szakaszban a Dunántúl megyéibe (Esztergom, Pest, Fejér, Veszprém, Komárom, Győr), az Alföldre (Szabolcs, Békés) és az Északi-középhegység peremvidékeire (Hont, Heves, Zemplén), valamint szórványosan Bácskába és Bánságba is érkeztek nagyobb számban német parasztlakosok. A második, Mária Teréziához köthető időszakban a földesúri magánkezdeményezést kiszorítja a kamarai telepítés. A királyi kamara a koronauradalmak fellendítésére a német telepesek elcsábítása érdekében túllicitálja a német munkaerőpiacon a magánbirtokosokat, építkezési segínyt, többévi adómentességet ígérve nekik. A telepítés ütemének felgyorsítása érdekében az uralkodó 1762-ben új pátentet adott ki, amely a hétéves háború után újabb, sorsukkal elégedetlen paraszti tömegeket indított el. A második szakaszban hazánk területére érkező német telepesek Elzász-Lotharingiából, Badenből, Luxemburgból és a pfalzi tartományból érkeztek kizárólagosan a déli határvidékre. A harmadik telepítési hullámot II. József 1782. évi pátense indította el. Ekkor főleg Pfalzból, a Saar-vidékről, Frankfurt és Mainz környékéről, Hessenből és Württembergből érkeztek telepesek, túlnyomóan a déli kamarabirtokokra, kisebb számban Pest, Esztergom, Vas, Tolna, Somogy megyébe. Elek 1600-as években kihalt területének benépesítése, az országos betelepítéssel összhangban történt. A XVIII. századi betelepítés időben egymástól jól elhatárolható öt szakaszra tagolható:

- 1724. báró Harruckern János György földesúr által szervezett magántelepítés;
- 1725–1734: egyéni beköltözések;
- 1735–1743: egyéni beköltözések;
- 1744. báró Harruckern Ferenc földesúr által szervezett magántelepítés;
- 1745–1800: egyéni beköltözések.¹⁸

AZ ELSŐ SZERVEZETT MAGÁNTELEPÍTÉS (1724)

Az 1721-ben Harrukern János György birtokába került elnéptelenedett eleki pusztá csak úgy válhatott értékessé a földesúr számára, ha visszaszerzi a természettől, és újból termő területté teszi. Ehhez munkaerőre volt szükség. A földesúr élt a III. Károly által hozott, az ország betelepítéséről szóló 1723. évi 103. törvénycikkében foglaltakkal, miszerint „*Ő legszents. felsége jószágosan meg fogja engedni, hogy bármely szabad embert, hat éven keresztül, minden közadó fizetéstől való mentesség feltétele mellett, az országba hívhassanak, és hogy e szabadságot országszerte kihirdethessék.*”¹⁹

1724-ben Harruckern János György maga szervezte és irányította a betelepítést. A betelepítendőök válogatásánál előnyben részesítette a fiatal, gyermekes családokat és házasságokat. Gerolzhofenből és a hohlenlohei síkság szűk környezetéből válogatta az áttelepülni szándékozó, jobb módú katolikus frank földműveseket. 27 család-fővel indult útnak a 11 helyséből toborzott, 94 fős csoport. Az eleki Sarlós Boldogasszony Plébánián őrzött *Historia Domus* első bejegyzése az 1724. évi állapotot mutatja be: „*Az eleki birtoknak ez a területe (egykor Zaránd, illetve Arad megyéhez tartozott), miután Magyarországról a törököt kiűzték, mint barmok legelője minden lakó nélküli pusztaság lett. Az első kiemelkedő úr János György báró a török háború befejezése után a több éven át teljesített hűséges szolgálata elismeréseképpen, mert császári élelmezési ügyek legfőbb előljárója volt, őfelségétől kieszközölve Frankóniából meghívott telepeseikkel benépesítette a területet az 1724. évben.*”²⁰

A feljegyzések, adatok szerint a német családok ingóságaiikkal Regensburgban szálltak a durván összeácsolt, ulmi skatulyáknak (Ulmer Schachtel) nevezett szállító-uszályokba. A kivándorlók ezeket a szállítóeszközöket gyakran megvásárolták, és megérkezésük után szétbontották, a faanyagot házaik építésénél felhasználták. Az utazás a Dunán a szükséges megállókkal öt-hat hétig tartott. Az éjszakákat a Duna partján töltötték. A feljegyzések három lehetséges útvonalat említenek. Az első szerint Regensburgtól Dunaföldvárig utaztak a Dunán, majd Dunaföldvártól a magukkal hozott szekereken haladtak tovább az Alföldön kelet felé. Szentesnél keltek át a Tiszán, és folytatták útjukat Gyulára, Elekre és Szentmártonba. Másik lehetséges útvonal szerint a telepések Budára érkeztek meg hajóikkal, aztán az Elekre vezető utat Szentesen át a magukkal hozott saját lovas kocsijaikon tették meg. A harmadik lehetséges útvonal szerint a telepések Regensburgtól Titelig, a Tisza dunai torkolatáig utaztak a Dunán, majd onnan a Tisza folyásával ellentétesen mentek Szentesig. Az uszályokat az árral szemben a partról lovak húzták.²¹

Az elekiek őshazájában, Rengershausen település plébániáján őrzött anyakönyvben olvasható egy feljegyzés a magyarországi telepések körülményeiről, miszerint rossz klíma, járványok, rablók és éhség veszélyeztetik az emberek életét. A bejegyzés írója mindenkit óva int, hogy Magyarországra költözzön. Németországban a legtöbb

földbirtokos is ellenezte a kivándorlást, ezt bizonyítja az 1776-ból, a würzburgi hercegi rendeletek gyűjteményéből származó részlet is: „Nagytiszteletű herceg és úr, Johann Philipp Franz, Würzburg püspöke és Frankföld hercege, stb. ismételten és különös nemtetszéssel tapasztaltuk, hogy sok alattvalónk országon kívülre, különösképpen pedig Magyarországra költözik, saját maguk és magunk kárára és romlására, mindenféle csalás és méltánytalanság kíséretében. Ennek megelőzésére Hercegi Méltóságunk kegyességgel és komolysággal megparancsolja, hogy egyetlen szabad alattvalónak és jobbágnak sem engedélyezzék ezután a hivatalnokok, hogy külhonba költözzön...”²²

Az első telepések származási helyére vonatkozóan az eleki anyakönyvekben nagyon hiányos adatokat találunk, néhány elzász-lotaringiai és luxemburgi település neve szerepel csupán. Ennek elsődleges oka, hogy 1724 és 1734 között Elek a gyulai plébánia filiája volt. Az első gyulai anyakönyvek valószínűleg 1801-ben tűzvészben megsemmisültek, így a kezdeti időkre vonatkozóan a gyulai *Historia Domus*ból jutunk információhoz, amely alapján csupán azt lehet megállapítani, hogy 1732-ben 50 család lakott Eleken. Az eleki plébánián őrzött anyakönyveket 1734 óta vezetik. Ekkor érkezett meg a település első plébánosa, Hollinger Antal. Az eseményről a *Historia Domus*ban a következő bejegyzés olvasható: „1734. év április hó 30. napján Elek község szüntelen sürgetésére, hogy lelkipásztort kapjon, nagytisztelendő Hollinger János Antal urat, Oberpfalz plébánosát, aki született Neuburg an der Donauban, a földesúr, egyben Békés megye legfőbb vezetője a főtisztelendő báró de Falkenstein csanádi püspöknek bemutatva, aki elfogadván személyét kinevezte az eleki plébániára, ahol a szent szolgálatot 1734. évnek május hó 1-én elkezdte végezni.”²³

A gerolzhofeni városi jegyzőkönyvekben több mint hatvan, Magyarországra kivándorolt személy neve szerepel. A dőlt betűvel szedett telepések Eleken telepedtek le. „Miután a lentebb nevezett polgárok 1724. április 20-án bejelentették, hogy a Magyar Királyság területére, közelebről Gyulára akarnak telepedni, és április 22-én akarnak elindulni, kérvényezik, hogy polgári kötelezettségeik alól mentesíttessenek: Hans Georg Schüssel feleségével és egy cselédjével; Lorenz Geisel feleségével három gyermekével és egy cselédjével; Georg Ziebauer (Zielbauer) feleségével, két gyermekével és két cselédjével; Jakob Horbels Beisass feleségével és egy fiával; Hans Adam Groha feleségével és három cselédjével; Peter Münsch feleségével, három gyermekével és két cselédjével; Hans Georg Scheller feleségével; Hans Adam Persch feleségével, három gyermekével és egy cselédjével; Hans Günsler feleségével és egy cselédjével; Hans Adam Hornung feleségével, négy gyermekével és egy cselédjével; Peter Ofenhitzer feleségével, egy gyermekével és két cselédjével; Hans Georg Brückner feleségével és egy cselédjével; Hans Georg Büttner feleségével, egy gyermekével és két cselédjével. 1726-ban Jörg Geisel, Martin Philip és Hans Singer.”²⁴

Az új hazában leteleplők első nagy megpróbáltatásukat a Péro-féle lázadás idején élték át. Az 1735. április 27-én kitört szentandrászi felkelés után három nappal, 1735. április 30-án kifosztották Eleket. Az eseményekről a *Historia Domus*ban

az alábbi bejegyzés olvasható: „1735. év április hó 30-án betörő fosztogatóknak zúrvarara támadt; innen, miután a gyulai hidat lerombolták és minden menedékhelytől elzárva voltak, az egész község Aradra menekült. Ugyanazon év május 7. napján az egész község a plébános úrral együtt visszatérve Aradról az egész községet a templommal együtt kifosztva találta.”²⁵

1737 és 1744 között Magyarországon mintegy 250 000 embert ragadott el a pestisjárvány. A második nagy megpróbáltatást az 1739. év hozta a telepések számára, amikor először szembesültek a tömeges halállal. A *Historia Domusban* a következő bejegyzést olvashatjuk: „Az 1739. év május 2-án ragályos betegség (pestis) hatolt be ebbe a községbe és öt hónap időközön belül 152 embert ragadt el, miután az előző napon két tüneményt láttak függőlegesen megjelenni.”²⁶

Az eleki pestisjárványban 1739. május elejétől október végéig elhunyt 152 ember a lakosság felét jelentette. 28 család teljesen kihalt: Boersch, Fahm, Fellner, Fröhlich, Fischner, Günsler, Häffner, Kortz, Kuohn, Lendner, Manndorfer, May, Müller, Nieth, Pahl, Pfeffer, Pfamb, Pfleger, Reinel, Saffrich, Scheller, Sorg, Startz, Schwammel, Trösch (Tresch), Ziegler, Zimmermann és Wachter.²⁷

A hohlenlohei síkság településeiről betelepült családok mindegyike túlélte a nehéz idők csapásait, és utódaik, a Bender, Fröhner, Hammer, Jäger, Krausz, Ruck, Silbereisz, Strifler, Stumpf, Walthier, Wittmann és Zimmermann családok leszármazottai ma is élnek. Eleken a mai Szőlő soron (hajdani Pestis sor) található a pestiskereszt, amelyet Strifler József állíttatott hálából, mert az egész család túlélte a járványt. Az emlékkereszt azon a helyen áll, ahol a járvány áldozatai nyugszanak. A Gerolzhofenből áttelepült famíliák közül ma is élnek a Schneider, Geisel, Zielbauer, Zöllner, Mittnacht és Tagleber családok leszármazottai. Harruckern báró a korábban elnéptelenedett birtokain fejlődő gazdaságokat, közösségeket teremtett. A birtokokra telepített emberek váltságdíját az illetékes püspökségeknek kifizette, és megszervezte a költözködést. Ingyen házhelyet, öt évre térítésmentes földbérletet, visszatelepülési jogot, a szökött jobbágyoknak szabadalomlevelet, vallásszabadságot, adókedvezményeket biztosított. A betelepülőket szabad költözési joggal rendelkező úrbéreseknak, a császár alattvalóinak tekintette.²⁸

A MÁSODIK SZERVEZETT BETELEPÍTÉS (1744)

Az 1739. évi pestisjárvány sok áldozatot követelt Eleken. Az életben maradtak kevesen voltak ahhoz, hogy a megkezdett munkát folytassák. Az uradalomnak (és a településnek is) az volt az érdeke, hogy a lecsökkent lakosságot pótolja. Bár a járvány és a második szervezett betelepítés között eltelt bő négy év alatt költöztek magányos iparosok Elekre, ez nem jelentett elegendő munkaerőt, így 1744-ben szükségessé vált a második betelepítés megszervezése, amelyet Harruckern Ferenc, az 1742-ben

elhunyt báró Harruckern János György fia irányított. A második telepítés időpontját és az új családok adatait az eleki anyakönyvekből ismerjük, melyet az akkori plébános Aigner Miksa (Max Aigner) vezetett. „A Szentesről Elekre vezető úton, a mezőn született Johann és Anna Christine Schlesinger leánya”. A bejegyzés az 1744. évi anyakönyvben olvasható. Az újonnan érkezettek közül a gyermeket, akit 1744. május 11-én megkereszteltek, jegyezték be elsőként anyakönyvbe. Az anyakönyvbe továbbá bejegyzésre került, hogy 60 család érkezett Frankföldről. Aigner Miksa plébános bejegyzése azért fontos, mert egyrészt biztosan tudjuk, hogy a telepesek Szentesen keresztül érkeztek, másrészt arra enged következtetni, hogy a régebbi feljegyzések megfelelnek a valóságnak, miszerint a telepesek Dunaföldvárig hajón utaztak, onnan pedig a magukkal hozott és a földesúr értük küldött szekereivel mentek Szentesig, a Tiszáig. A második betelepítéskor érkezett 108 fős csoport 45 családból állt, és 36 helyiségből származott. A gyerekek többsége egyke és leány volt, így, miután férjhez mentek, családnevük utódlása megszűnt. A csoportban 43 férfi (közülük 5 egyedülálló), 42 nő (6 egyedülálló), 14 leány és 9 fiúgyermek volt. Az adatok az egyre nehezebbé váló toborzási lehetőségekre utalnak. A betelepült 45 családból ma csupán hét (Baumann, Groh, Müllek, Poszt, Reisz, Schreier és Wild) család leszármazottai élnek.²⁹

EGYÉNI BEKÖLTÖZÉSEK 1725 ÉS 1800 KÖZÖTT

A báró Harruckern János György és fia, Harruckern Ferenc által szervezett két magántelepítésen kívül 1725 és 1800 között egyéni kezdeményezésű beköltözések is megfigyelhetők. Az első tíz évben (1725–1734) jellemzően a betelepültek rokonai (Günsler, Honecker, Lang, Schneider, Silbereis) vagy volt falubeli barátai települtek Elekre, akik saját költségükön költöztek, de részesültek a földesúr kedvezményeiből (ingyen házhely, adókedvezmények). Az első tíz év egyéni kezdeményezésű beköltözői közül ma az Adam, Durst, Engelhardt, Faulhaber, Förster, Hoffmann, Lang, Mahler, Niedermayer, Schneider, Silbereis és Zeitler családok leszármazottai élnek. 1735. május végén, a Péro-lázadás után a falu védelmére katonaságot helyeztek orvosokkal, ápolókkal, adminisztrátorokkal. 1735 és 1739 között 72 egyéni beköltözőt tartanak nyilván, akik származási helye többnyire ismeretlen. Ebben az időszakban Gerolzhofenből és környékéről 23 fő, valamint Luxemburgból a Dresch házaspár költözött 18 éves lányával a településre. A járvány megállította a beköltözési folyamatot: 1740 és 1744 között az anyakönyvek szerint egyetlen család (Bambach) költözött Elekre Gerolzhofenből. Az 1735 és 1743 között érkező egyéni betelepülők közül a Bambach, Brandt, Braun, Fröhner és Hack családok leszármazottai élnek. 1745 és 1800 között Elekre egy házaspár és hat egyedülálló férfi települt át német földről. Rajtuk kívül a közeli, korábban betelepített német ajkú településekről (Erdőhegy, Gyula, Gyulavári Szentanna, Szentmárton, Nagyszeben, Soroksár) költözött Elekre

61 egyéni beköltöző (51 férfi, 9 nő és 1 gyermek). Közülük az Alter, Ament, Bloch, Emenet, Fackelmann, Hauck, Hirth, Krebs, Leiszt, Metz, Rapport, Rosenacker, Schimpl, Seeberger, Singer és Tremmel családok leszármazottai élnek.³⁰

ZÁRÓ GONDOLATOK

Elek történelme az őskortól napjainkig nem mutat folytonosságot. Az 1600-as években a török jelenléte és az állandó háborúskodás a település elnéptelenedéséhez vezetett. Az 1724-ben történt betelepítés nem a korábban Elekről elvándorolt lakosok visszatelepítésével valósult meg, hanem a korszak betelepítési politikája és logikája szerint német, Elek esetében frank, földműves családok betelepítésével. Elek 1720 utáni újkori történetének lakossága és a XVII. századi középkori lakosság között rokonsági kapcsolat nincs. A település őskori, középkori és újkori történelmét csak a név és a földrajzi elhelyezkedés azonossága köti össze.

Az eleki Sárlos Boldogasszony Plébánián őrzött *Historia Domus* 1. kötetében az 1724 és 1836 közötti eseményekről olvashatunk bejegyzéseket, amelyek nem naplószerű leiratai a történéseknek, inkább egyfajta visszatekintések. Az elekiek történetében meghatározó több eseményről vagy nem tesz említést a szerző, vagy szűkszavú bejegyzések olvashatók: pl. a plébánia, valamint a jelenlegi templom alapkövetését említi, de az első templom létezéséről az 1735. évi bejegyzésből tudhatunk, ugyanakkor az építésére vonatkozó feljegyzést egyet sem találunk. Az 1739-es pestisre vonatkozóan olvashatunk bejegyzést, míg az 1744. évi betelepítésről szintén nem találunk semmit. A *Historia Domus* 1. kötetében olvasható visszatekintést feltehetően Száll Antal plébános utólag jegyezhetette le. Erre utal az eseményeket bemutató írás egységes írásképe, a tinta színe, valamint a bejegyzett események részleteket nem tartalmazó, összefoglaló bemutatása. A *Historia Domus* bejegyzéseinek utólagosságára utal az a tény is, miszerint az első bekezdésben a frankok 1724. évi Elekre telepítése báró Harruckern János György földesúrhoz köthető. A *Historia Domus* az 1724. évre vonatkozó bejegyzése a földesurat „János György báró”-ként említi. Harruckern János a bárói címet a betelepítés után öt évvel, 1729-ben kapta. A könyv 172 lapból áll, de csak az első 17 lapon találunk bejegyzést, amelyet latin nyelven írtak. Az 1724 és 1792 közötti időszak bejegyzéseit Wagenhoffer Ede kanonok-plébános fordította latinról magyarra, de a kézirat lelőhelye nem ismert. A fordításra hivatkozva a *Historia Domus* bejegyzéseiből részletek jelentek meg a *Tanulmányok Elek történetéhez* című kiadványban, de az eredeti latin és a megjelent magyarra fordított szövegben eltérést találtunk. A jelen tanulmányban felhasznált, korábban megjelentetett bejegyzések fordítását Elek jelenlegi plébánosa Fazakas Gusztáv József pontosította. A *Historia Domus* további kötetének elemzése, valamint a helytörténeti munkákban közölt neveknek és a plébánián 1734-től vezetett anyakönyvek adatainak összevetése a kutatómunka további időszakának tárgyát képezi.

JEGYZETEK

- ¹ Gyucha Attila: *Elek határának régészeti emlékei és történeti vázlata az őskortól a késő középkorig*. In: Eleki évszázadok 1. Tanulmányok Elek történetéhez I. (szerk.: Havassy Péter), Elek, 2000. 33–40. (a továbbiakban: Gyucha 2000) 34.
- ² Bővebben lásd: Gyucha 2000; Bálint Alajos: *Csanád, Arad és Torontál k.e.e. vármegyék régészeti katasztere*. In: Csanádvármegyei Könyvtár. 37. (szerk.: Dr. Eperjessy Kálmán és Árva János), Makó, 1941 (a továbbiakban: Bálint 1941); ill. Csipes Antal, dr. (szerk.): *Elek története*. Nagyközségi Tanács, Elek, 1974 (a továbbiakban: Csipes 1974).
- ³ Gyucha 2000. 33–40.
- ⁴ Uo. 36.
- ⁵ Uo. 33–40.
- ⁶ Uo. 39.
- ⁷ Bővebben lásd: Bálint 1941, Csipes 1974.
- ⁸ Medgyesi Pál: *X–XI. századi temetőrészet az eleki téglagyár területén*. In: Eleki évszázadok 1. Tanulmányok Elek történetéhez I. (szerk.: Havassy Péter), Elek, 2000 (a továbbiakban: Medgyesi 2000). 41–56.
- ⁹ Gyucha 2000. 33–40.
- ¹⁰ Márki Sándor: *Arad vármegye és Arad szabad királyi város története*. I. kötet, Arad, 1892 (a továbbiakban: Márki 1892). 52.
- ¹¹ Medgyesi 2000. 50.
- ¹² Rác György: *Adatok Elek középkori történetéhez az írásbeli források tükrében*. In: Eleki évszázadok 1. Tanulmányok Elek történetéhez I. (szerk.: Havassy Péter), Elek, 2000. 57–85.
- ¹³ Márki 1892. 52.; lásd még Csipes 1974, ill. Dávid Géza: *Elek az oszmán hódoltság korában*. In: Eleki évszázadok 1. Tanulmányok Elek történetéhez I. (szerk.: Havassy Péter), Elek, 2000. 87–104.
- ¹⁴ Bél Mátyás: *Békés vármegye leírása*. Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból 18. (szerk.: Krupa András), Gyula, 1993. 12–13.
- ¹⁵ Kovách Géza: *Elek fejlődése a betelepítéstől 1843-ig*. In: Eleki évszázadok 2. Tanulmányok Elek történetéhez II. (szerk.: Havassy Péter), Elek, 2002 (a továbbiakban: Kovách 2002). 7–18.
- ¹⁶ Bővebben lásd: Kovách 2002.
- ¹⁷ Manherz Károly: *A magyarországi németek*. Változó világ 23., Budapest, 1998. 5.
- ¹⁸ Uo.
- ¹⁹ <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=72300103.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D24>.
- ²⁰ *Historia Domus* 1. kötet, Sarlós Boldogasszony Plébánia, Elek (a továbbiakban: HD).
- ²¹ Stöckl, Johann – Brandt, Franz: *Die Gesichte der Gemeinde Elek in Ungarn*. Weinheim, 1977 (a továbbiakban: Stöckl–Brandt 1977). 13–14.
- ²² Stöckl–Brandt 1977. 14.
- ²³ HD, 1734.
- ²⁴ Stöckl–Brandt 1977. 32.
- ²⁵ HD, 1735.
- ²⁶ HD, 1739.
- ²⁷ Stöckl–Brandt 1977. 38.
- ²⁸ Bővebben lásd: Ament Andor Miksa: *Elek benépesítése a török vész után (1724–1800)*. Baja–Budapest, 2006 (a továbbiakban: Ament 2006).
- ²⁹ Stöckl–Brandt 1977. 38.
- ³⁰ Bővebben lásd: Ament 2006.